

FAROBİY MEROSIDA PEDAGOGIKA VA DIDAKTIKA MASALALARI

Mardiyeva Yulduz Ubaydullayevna

Samarqand davlat chet tillar instituti mustaqil tadqiqotchisi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23682805>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Abu Nasr Forobiyning(872–950) ilmiy merosi va didaktik qarashlari tahlil qilinadi. Maqolada Forobiyning falsafa, mantiq, siyosat, etika, musiqashunoslik va pedagogika sohalaridagi ilmiy ishlari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, uning ta’limga bo‘lgan yondashuvi, bilim va tarbiyani uyg‘unlashtirish prinsiplari, o‘quv jarayonini bosqichma-bosqich tashkil etish va metodik yondashuvlari chuqur tahlil qilinadi. Maqola Forobiyning pedagogik merosini zamonaviy ta’lim tizimida tatbiq etish imkoniyatlarini ham ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: ta’lim-tarbiya, sharq Arastusi, komillik, dunyoviy ilm, “Baxt-saodatga erishuv haqida”, “Fozil odamlar shahri”, odob-axloq, inson, jamiyat

Abstract. This article analyzes the scholarly legacy and didactic views of Abu Nasr al-Farabi (872–950). It examines his scholarly works in philosophy, logic, politics, ethics, musicology, and pedagogy. Furthermore, the article provides an in-depth analysis of his approach to education, the principles of integrating knowledge and moral upbringing, the gradual organization of the learning process, and his methodological approaches. The article also highlights the possibilities of applying al-Farabi’s pedagogical legacy to the modern education system.

Keywords: education and upbringing, Aristotle of the East, perfection, secular knowledge, On the Attainment of Happiness, The Virtuous City, ethics and morality, human being, society.

IX–X asrlarda yashab ijod etgan O‘rta Osiyo mutafakkirlarining ilmiy va ma’naviy merosi XXI asr sharoitida ham barkamol, axloqan pok shaxsni tarbiyalashda o‘z ahamiyatini yo‘qotgani yo‘q. Ularning qarashlari nafaqat O‘zbekistonda, balki jahon miqyosida ham e’tirof etilib, ilmiy tadqiqotlar markazida bo‘lib kelmoqda. Jumladan, Saudiya Arabistonida talabalar uchun mo‘ljallangan “Islom tarixi” darsligida o‘rta asrlar musulmon ilm-faniga munosib hissa qo‘shgan allomalar qatorida Imom al-Buxoriy, al-Farobiy, Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino nomlarining zikr etilishi ularning merosi naqadar umumbashariy ahamiyatga ega ekanini ko‘rsatadi.²¹ Abu Nasr Forobiy (873-950) riyoziyot, falakiyot, tabobat, musiq, mantiq, falsafa, tilshunoslik va adabiyot sohalarida ijod etgan. U yoshligidan juda iste’dodli, zehni o‘tkir, xotirasi kuchli bo‘lgan. Forobiy Eron va O‘rta Osiyolik mutafakkirlar Nazzam, Ravandiy, Ar-Roziy; qadimgi yunon faylasuflari: Suqrot, Aristotel, Platon, Galiley ta’limotlarini chuqur o‘rgangan. Beruniy, Ibn Sino va Firdavsiy mutafakkirlar singari oila, uy-joy orzusini ilm yo‘lida qurbon qilib, butun umrini fanga bag‘ishlagan. U 160 dan ortiq asar yozib, o‘rta asr ilm-faniga ulkan hissa qo‘shgan. Bu asarlar orasida : “Arastuning metafizika asariga

²¹ Xayrullayev M. Uyg‘onish davri va Sharq mutafakkiri.1971.

sharh”, “Baxt-saodatga erishuv haqida”, “Tirik mavjudot a’zolari haqida”, “Fozil odamlar shahri” asarlari muhim ahamiyatga ega.²²

Mutafakkirning ilm-fan oldidagi ulkan xizmatlaridan yana biri bu uning yunon olimlarining asarlarini sharhlaganligi va ularni yangi g’oyalar bilan boyitganligidir. Forobiy yunon falsafasini chuqur bilgani, unga sharhlar bitganligi va jahonga targ’ib qilgani hamda zamonasining ilmlarini puxta o’zlashtirib, fanlar rivojiga ulkan hissa qo’shgani uchun Sharqda Arastudan (Aristotel) dan keyingi yirik mutafakkir – “Muallim us-soniy” va “Sharq Arastusi” nomlari bilan shuhrat topgan.

Abu Nasr Forobiy falsafasi Aristotel va Plotin g’oyalarini musulmon dunyosiga moslashtirib, ularni yanada rivojlanishiga xissa qo’shgan. Ihsa’ al-Ulum asarida u fanlarni tizimli tasniflash orqali ilmiy bilimlarni o’rganish zarurligini ta’kidlab o’tadi. Bu yondashuv ilm-fan rivojiga nafaqat nazariy, balki amaliy asos yaratadi, o’quvchilarda tizimli tafakkur va mantiqiy fikrlash qobiliyatini shakllantiradi. Siyosat va etika sohasida Forobiy ideal davlatni tasvirlab, insonning ma’naviy va aqliy rivojlanishi bilan siyosiy barqarorlik o’rtasidagi bog’liqlikni ko’rsatadi. Shu bilan birga, ta’lim jarayonida axloqiy qadriyatlarni uyg’unlashtirishni alohida e’tibor qaratadi. Bu esa pedagogik nuqtai nazardan o’quvchilarning shaxs sifatida rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Musiqashunoslik sohasida Forobiy musiqaning tarbiyaviy va estetik rolini ilmiy asosda tahlil qiladi. Musiqa nafaqat hissiy rivojlanishga, balki tafakkur va axloqiy ongini shakllantirishga ham xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, Forobiyning ilmiy merosi nafaqat nazariy, balki pedagogik jihatdan ham keng qamrovlidir.²³

Forobiyning pedagogik va didaktik qarashlarida asosiy tamoyil – bilim va tarbiyani uyg’unlashtirish. Ta’lim jarayonini bosqichma-bosqich tashkil etish u tomonidan quyidagicha tavsiya qilinadi. Asosiy bilimlarni o’rganish – o’quvchilarni ilmiy bilimlar bilan tanishtirish; Mantiqiy tafakkur va fikrlash qobiliyatini rivojlantirish – mustaqil fikrlash, tahlil va qaror qabul qilish ko’nikmalarini rivojlantirish;²⁴

Forobiyning pedagogik yondashuvlari bugungi kunda ham dolzarb ahamiyatga egadir. Jumladan: Integrativ ta’lim orqali fanlararo bog’lanishni rivojlantirish; Shaxsni rivojlantiruvchi yondashuvni qo’llash, ya’ni o’quvchilarning aqliy, axloqiy va estetik rivojlanishini bir vaqtning o’zida ta’minlash; Axloqiy, estetik va madaniy tarbiyani zamonaviy ta’lim jarayoniga tatbiq etish. Shu tamoyillar pedagogik amaliyotda o’quv jarayonini tizimli, samarali va maqsadga yo’naltirilgan. Forobiyning yondashuvlarini qo’llash orqali o’quv jarayoni nafaqat bilim berishga, balki shaxsni shakllantirishga ham xizmat qiladi, bu esa zamonaviy ta’lim sifatini sezilarli darajada oshiradi.²⁵

U umrining 40 yildan ortig’ini Bag’dodda o’tkazadi. U bir vaqtning o’zida arab, fors, yunon tillarini o’rganadi. Forobiy aniq fanlar: ilmi nujum, riyoziyot, musiqa, tabobat fanlariga qiziqadi. Lekin u ko’proq falsafa ilmi bilan shug’ullanadi. Tarixiy manbalarga ko’ra u Buxoroda

²² Hasanboyeva O., Hasanboyev J., X.Hamidov . Pedagogika tarixi. T. O’qituvchi, 1997

²³ Umbatov T. Forobiyning ilmiy merosi va uning didaktik qarashlari Ta’lim innovatsiyasi va integratsiyasi 61 son_2-to’plam_Yanvar-2026

²⁴ .Kadirova Z. Abu Nasr Forobiy asarlaridagi ma’naviy qarashlar va tarixiy meros // PEDAGOGS INTERNATIONAL RESEARCH JOURNAL. 2023. 46(1). . 51–56 b.

²⁵ Xudayberdiyeva X.K. Abu Nasr Forobiyning ta’lim-tarbiya berishga oid pedagogik qarashlari // Ekonomika i socium. 2021. N 12(1).

bo‘lgan kezlarida Buxoro amiri Mansur ibn Nux Somoniyning iltimosiga ko‘ra falsafiy asar “At-tahlimiy” asarini yozadi. Shu asari tufayli “Muallim as-soniy» (ikkinchi muallim) laqabi bilan mashhur bo‘ladi. Olim 70 dan ortiq tilda so‘zlasha olgan. U 160 dan ortiq asarlar yozgan. Bizgacha 40 ga yaqini yetib kelgan xolos. Forobiy asarlarining mazmuniga qarab 7 ta katta guruhga bo‘lib chiqishimiz mumkin. Ana shu turkumlash jarayonidagi eng muhim bo‘limi tarbiya masalasiga bag‘ishlangan yettinchi qismidir. U ta’lim - tarbiyaga oid, “Baxt-saodatga erishish yo‘llari haqida risola”, “Fozil odamlar shahri”, “Fazilatli xulklar”, “Shaharni o‘rganish haqida” kabi asarlar yaratgan. Olimning yuqorida biz tilga olgan asarlari butun jahon ziyolilari tomonidan haqli ravishda yuksak baholangandir. Forobiyning asarlari arab tilidan dunyoning ko‘p tillariga - rus, ingliz, ispan, fransuz, o‘zbek tillariga tarjima qilingan. Forobiy nihoyatda buyuk olim va mutafakkir edi. Chunonchi, uning asarlarini o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, o‘z ilmiy qarashlari bilan yangi davrga darcha ocha bilgan va zamondoshlaridan bir necha asr olg‘a ketgan. Forobiyning quyidagi pedagogik qarashlari yoshlarga muhim manba bo‘lib xizmat qiladi. Forobiy birinchi bo‘lib ta’lim va tarbiyaga ta’rif bergan olimdir.²⁶

1. Ta’lim - so‘z va o‘rganish bilangina amalga oshiriladi.

2. Tarbiya - esa amaliyot, ish-tajriba bilan, ya’ni shu yo‘l orqali amalga oshiriladi, deydi.

3. Har kimki ilm, hikmatni desa, uni yoshligidan boshlasin, so‘zining ustidan chiqsin, yomon ishlardan saqlanadigan bo‘lsin, xiyonat, makr va hiylalardan uzoq bo‘lsin, diyonatli bo‘lsin, ilm va ahli ilmdan mol-dunyosini ayamasin.

4. Inson yaxshi tarbiya ko‘rmagan va turmushda yaxshi tajriba orttirmagan bo‘lsa, u ko‘p narsalarni nazarga ilmay va ulardan jirkanadi. Bunday narsalar unga noo‘rin bo‘lib ko‘ringan narsalar zaruriy bo‘lib chiqadi.

5. Ma’lumki, inson hyech qachon tug‘ilganda yaxshi yoki yomon bo‘lib tug‘ilmaydi... Biroq har bir kishida biron bir fazilatga yoki qabihlikka mayl, qobiliyat bo‘ladi va shu fazilatlarini 2 turga bo‘ladi.

1. Fikriy fazilat aqliy quvvatga kirib, aqllilik, donolik fahm-farosatlilik zehnlilikdan iborat.

2. Xulqiy fazilat - intiluvchi quvvatga kirib iffat, injoat, saxiylik va adolatlilikni o‘z ichiga oladi. Yomon fazilatlar razillikdir.²⁷

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Forobiyning yuqoridagi ta’lim-tarbiyaga konsepsiyasi shaxsni komil inson qilib tarbiyalashda muhim rol o‘ynaydi. Abu Nasr Forobiy nafaqat mashhur mutafakkir va olim, balki samarali pedagog sifatida tarixda o‘chmas iz qoldirgan. Uning ilmiy merosi falsafa, mantiq, siyosat, etika va musiqa sohalarini qamrab oladi, shu bilan birga pedagogik yondashuvlari ta’lim va tarbiyani uyg‘unlashtirishda markaziy ahamiyatga ega. Forobiyning didaktik qarashlari o‘quv jarayonini bosqichma-bosqich tashkil etish, mantiqiy tafakkur, axloqiy va estetik qadriyatlarni uyg‘unlashtirish hamda o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishini ta’minlashga qaratilgan. Shu sababli, uning pedagogik yondashuvlarini zamonaviy ta’lim jarayonida tatbiq etish nafaqat bilim berish jarayonini samarali qiladi, balki o‘quvchilarning shaxs sifatida rivojlanishini ta’minlab, ta’lim sifatini sezilarli darajada oshiradi. Shuningdek, Forobiyning yondashuvlarini zamonaviy ta’limda qo‘llash orqali: Integrativ ta’limni rivojlantirish;

²⁶ Pedagogika tarixi va g‘oyalari (o‘quv uslubiy qo‘llanma) samarqand qishloq xo‘jalik instituti 2014

²⁷ Hoshimov K. , Nishonova S, Inomova M., Hasanov R. «Pedagogika tarixi».T. O‘qituvchi, 1996

Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvni tatbiq etish; Axloqiy, estetik va madaniy qadriyatlarni o‘quv jarayoniga uyg‘unlashtirish imkoniyati paydo bo‘ladi. Natijada, Forobiyning ilmiy va pedagogik merosi zamonaviy ta’lim jarayonida samarali qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan muhim manba sifatida qadrlanadi va uning tamoyillari ta’lim sifatini oshirish, o‘quvchilarning shaxsiy va ma’naviy rivojlanishini ta’minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xayrullayev M. Uyg‘onish davri va Sharq mutafakkiri. 1971.
2. Hasanboyeva O., Hasanboyev J., X.Hamidov . Pedagogika tarixi. T. O‘qituvchi, 1997
3. Umatov T. Forobiyning ilmiy merosi va uning didaktik qarashlari Ta’lim innovatsiyasi va integratsiyasi 61 son_2-to‘plam_Yanvar-2026
4. .Kadirova Z. Abu Nasr Forobiy asarlaridagi ma’naviy qarashlar va tarixiy meros // PEDAGOGS INTERNATIONAL RESEARCH JOURNAL. 2023. 46(1). . 51–56 b.
5. Xudayberdiyeva X.K. Abu Nasr Forobiyning ta’lim-tarbiya berishga oid pedagogik qarashlari // Ekonomika i socium. 2021. N 12(1).
6. Pedagogika tarixi va g‘oyalari (o‘quv uslubiy qo‘llanma) samarqand qishloq xo‘jalik instituti 2014
7. Hoshimov K. , Nishonova S, Inomova M., Hasanov R. «Pedagogika tarixi».T. O‘qituvchi, 1996